TERMINLARNI BOSHQA TIL BIRLIKLARIDAN FARQLAB OLISH MASALASI

Nuraliyeva Sevinch Nurali qizi
Navoiy Davlat Universiteti

Anotatsiya: *Til — insoniyatning eng buyuk mo‘jizasi, fikrlarimizni, tuyg‘ularimizni va bilimimizni avloddan avlodga yetkazuvchi sehrli ko‘prik. Unda milliardlab so‘zlar yashaydi, ammo ularning har biri o‘z o‘rniga ega, o‘z vazifasini bajaradi. Oddiy, kundalik so‘zlar yonida, ma’no olamini bir zumda yoritib beradigan, xuddi qulfning kaliti kabi aniq vazifaga ega bo‘lgan maxsus so‘zlar ham bor. Biz ularni terminlar deb ataymiz.Har bir sohaga doir fanning faoliyati va rivojlanishi, uning zamon bilan hamnafas bo‘lishi terminlar bilandir. Terminning mavjudligi shu fanning ilmiyligini ko‘rsatib turadi.*

Kalit so‘zlar: *Termin, leksika, semantika, monosemantiya, kontekst, neytrallik, standartlashtirish.*

Har qanday til, o‘zining eng umumiy shaklida, ikki asosiy komponentni o‘z ichiga oladi: umumiy iste’moldagi leksika va maxsus leksika. Umumiy iste’moldagi so‘zlar (oddiy so‘zlar) kundalik muloqot ehtiyojlarini qondirsa, maxsus leksika (terminologiya) ma’lum bir ilmiy, texnik yoki kasbiy sohadagi tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi. Terminlarning boshqa til birliklaridan farqlanishi nafaqat tilshunoslik, balki bilimlarni tizimlashtirish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kirish qismi:Binobarin, bugungi kunda terminologiyaning amaliy va nazariy masalalarini yana-da chuqurroq o‘rganish, terminlarning o‘zbekcha muqobillarini yaratish, ularni qo‘llashni til qonuniyatlari asosida tartibga solish davlat ahamiyatiga molik vazifaga aylandi. Ona tilimizni, uning ichki va tashqi imkoniyatlarini yana-da teranroq tadqiq etish, terminologiyaning dolzarb masalalarini atroflicha o‘rganish hozirda, ayniqsa, muhimdir.

Termin haqida fikr yuritilar ekan, termin o‘zi nima? -degan savolning tug‘ilishi, tabiiy.

Asosiy qism

Termin bu ma’lum bir fan, kasb yoki faoliyat sohasiga oid tushunchani aniq va lo‘nda ifodalovchi so‘z yoki so‘z birikmasidir. Masalan, “hujayra” so‘zi biologiyada tirik organizmning eng kichik tuzilma birligini bildiradi. Kundalik nutqda esa bu so‘z deyarli ishlatilmaydi yoki boshqa ma’noda tushunilmaydi. Shu jihati bilan termin oddiy so‘zdan farq qiladi.Oddiy so‘zlar ko‘pincha ko‘p ma’noli bo‘ladi va turli vaziyatlarda turlicha tushunilishi mumkin. Masalan, “oyna” so‘zi deraza oynasini ham, ko‘zgu ma’nosini ham anglatadi. Terminlar esa, aksincha, asosan bitta aniq ma’noga ega bo‘ladi va shu ma’no doirasidan chiqmaydi. Bu ularning asosiy farqlovchi belgilaridan biridir.Terminlarning yana bir muhim xususiyati ularning hissiy bo‘yoqqa ega emasligidir. Oddiy so‘zlar ba’zan quvonch, g‘azab, kinoya yoki mehrni ifodalashi mumkin. Terminlar esa faqat tushunchani nomlaydi, munosabat yoki his-tuyg‘uni bildirmaydi. Masalan, “reaksiya”, “formula”, “konstitutsiya” kabi so‘zlar betaraf bo‘lib, faqat aniq ma’lumot beradi.Shuningdek, terminlar ko‘pincha ma’lum bir tizimga bog‘liq holda yashaydi. Ya’ni bitta termin o‘sha

sohadagi boshqa terminlar bilan o‘zaro bog‘lanadi. Masalan, huquq sohasida “qonun”, “modda”, “javobgarlik” kabi terminlar bir-biri bilan ma’no jihatdan uzviy aloqada bo‘ladi. Oddiy so‘zlarda esa bunday qat’iy tizimlilik har doim ham kuzatilmaydi.Terminlarni boshqa til birliklaridan farqlashda ularning qo‘llanish doirasi ham muhim ahamiyatga ega. Terminlar asosan ilmiy matnlarda, darsliklarda, rasmiy hujjatlarda va mutaxassislar nutqida ishlatiladi. Oddiy so‘zlar esa kundalik suhbatda, badiiy asarlarda va ommaviy axborot vositalarida keng qo‘llanadi.

Rus tilshunoslaridan biri Yasyuk T.A. “terminologiya”, “nomenklatura”, “kasb-hunarga oid so‘zlar”ni maxsus leksika tushunchasi ostiga birlashtiradi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida “nomenklatura”ga quyidagicha izoh beriladi:

“Nomenklatura – ishlab chiqarish, fan, texnika, san’at sohalaridan birida qo‘llaniladigan nomlar, atamalar, terminlar va shu nomlar bilan ataluvchi narsalar ro‘yxati, majmuyi.Bu yerda terminologiya ma’lum ma’noda nomenklatura tarkibiga kiritib qo‘yilgan. Biz nomenklaturaga A.Reformatskiy tomonidan berilgan izohga qo‘shilamiz:

“Nomenklatura – bu terminologiya bilan bog‘liq tushunchalar tizimi to‘g‘risida emas, balki elementlar va tartibning tafovutlari to‘g‘risida ma’lumot berishi mumkin bo‘lgan turli narsalarga tegishli nomlar yig‘indisi bo‘lsa, terminologiya muayyan fan tizimini ifoda etuvchi sohadir. Nomenklatura – yordamchi til vositasidir

Darhaqiqat, kasb-korga ko‘ra chegaralangan lug‘aviy birliklarning asosiy qismini har bir kasb-korda ishlatiladigan mazkur soha so‘zlari tashkil etadi. Masalan, qishloq xo‘jaligi bo‘yicha maxsus so‘zlar, maorif, hunarmandchilik, ipakchilik sohasidagi so‘zlar va h.q. Shu jihatdan kasb-hunar so‘zlari terminga o‘xshab ketadi, ammo ular terminlarga nisbatan ma’no jihatdan kengdir, ya’ni kasb-hunar leksikasining aksariyat qismi umumiste’moldagi so‘z bo‘lib, ularning ishlatilish chegarasi terminlardagi kabi aniq emas: “zargar, “rangda”, “payvandlovchi”.

Terminlarning til tizimidagi o‘rni ularning shakllanish jarayoni bilan ham bog‘liq. Terminlar ko‘pincha yangi ilmiy tushunchalar paydo bo‘lishi bilan birga yuzaga keladi. Ba’zan ular mavjud so‘zlarga yangi, maxsus ma’no berish orqali hosil qilinadi, ba’zan esa boshqa tillardan tayyor holda olinadi. Masalan, “integratsiya”, “modernizatsiya”, “strategiya” kabi terminlar o‘zlashma terminlar hisoblanadi. Bunday terminlar xalqaro miqyosda deyarli bir xil ma’noda qo‘llanadi.

Terminlarning o‘zlashishi ularning aniq va barqaror bo‘lishiga xizmat qiladi, biroq bu jarayonda terminni oddiy so‘zdan farqlash yanada muhimlashadi. Chunki ayrim terminlar vaqt o‘tishi bilan umumxalq tiliga kirib, oddiy so‘zga aylanishi mumkin. Masalan, “telefon”, “internet”, “kompyuter” so‘zlari dastlab termin bo‘lgan, hozir esa kundalik nutqda keng qo‘llanadigan oddiy so‘zlar sifatida ishlatilmoqda. Bu holat termin va oddiy so‘z o‘rtasidagi chegaraning ba’zan nisbiy ekanini ko‘rsatadi.Shu bilan birga, terminlarning me’yoriy qo‘llanilishi ham muhim masala hisoblanadi. Bir tushuncha uchun bir nechta terminning mavjud bo‘lishi ilmiy muloqotda chalkashlikka olib keladi. Shuning uchun terminologiya sohasida standartlash, ya’ni har bir tushuncha uchun yagona terminni belgilash zarur bo‘ladi. Bu jarayon terminlarni boshqa til birliklaridan aniq farqlab olishga yordam beradi.

Terminlarni o‘rganishda ularning leksik, semantik va funksional xususiyatlariga e’tibor qaratiladi. Leksik jihatdan terminlar so‘z boyligining maxsus qatlamini tashkil etsa, semantik jihatdan ular aniq va cheklangan ma’noga ega bo‘ladi. Funksional jihatdan esa terminlar asosan ilmiy va rasmiy uslubda qo‘llanib, kundalik nutqdan ajralib turadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, terminlarning boshqa til birliklaridan farqlab olish masalasi tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Terminlar aniqligi, bir ma’noliligi, hissiy bo‘yoqsizligi va ma’lum bir sohaga bog‘liqligi bilan oddiy so‘zlardan farq qiladi. Ularning to‘g‘ri qo‘llanilishi ilmiy fikrning aniq ifodalanishiga xizmat qiladi.Shuningdek, terminlarning vaqt o‘tishi bilan umumxalq tiliga o‘tishi yoki aksincha, oddiy so‘zlarning terminlashuvi tilning doimiy rivojlanishda ekanini ko‘rsatadi. Shu sababli terminologiyani tartibga solish, terminlarni me’yorlash va ularni boshqa til birliklaridan to‘g‘ri ajrata olish ilm-fan va ta’lim sohasida muhim vazifalardan biri bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
2. Abduazizov A. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: O‘qituvchi.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan.
4. Iskandarova Sh. O‘zbek tili terminologiyasi masalalari. — Toshkent.
5. Umumiy tilshunoslikka oid darslik va o‘quv qo‘llanmalar